

Василь Менько,

*аспірант кафедри давньої історії України
та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка*

ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА ГАЛИЧИНИ І ВОЛИНИ XVII–XVIII СТОЛІТЬ В ДОСЛІДЖЕННЯХ АНТОНА ПЕТРУШЕВИЧА (НА ПРИКЛАДІ “СВОДНОЙ ГАЛИЦКО-РУССКОЙ ЛЕТОПИСИ”)

Проаналізовано науковий доробок А. Петрушевича у вивченні церковних братств Київської митрополії на сторінках “Сводной Галицко-Русской летописи”. Висвітлено історіографію проблеми, визначено провідні напрямки історіографічної рефлексії вченого, простежено суголосність історико-наукових поглядів ученого загальним теоретичним настановам європейської історіографії середини XIX – початку XX ст.
Ключові слова: братства, церква, Київська митрополія, єпископ, устав.

Студії з історії братського руху на теренах Західної України мають давні традиції, однак узагальнення та критичний аналіз нагромадженого актового й історіографічного матеріалу практикуються лише віднедавна. Недостатньо вивченими залишаються і персоналії окремих дослідників, які здійснили вагомий внесок у вивчення історії братського руху. До таких дослідників належить представник москвофільського руху о. Антін Петрушевич (1821–1913), крилошанин митрополічії Львівської греко-католицької капітули, перший галицький археолог-аматор, один з піонерів у вивченні історії унійних процесів та Церкви.

Окрему ділянку наукової роботи А. Петрушевича складало дослідження з історії братств. Будучи ченцем і крилошанином митрополічійої капітули та маючи доступ до церковних сховищ, історик опрацював архіви Унівського та Онуфріївського монастирів, Львівської та Перемишльської греко-католицьких капітул, деяких галицьких церков і ввів до наукового обігу значну кількість віднайдених там документів. Позитивним є й те, що при написанні праць А. Петрушевич використовував роботи своїх попередників та сучасників – Д. Зубрицького, С. Соловйова, К. Несецького, В. Татищева, І. Флєрова та ін. Доволі детальна реконструкція церковного життя у Львівській та Перемишльській єпархіях в останній третині XVII – на початку XVIII ст. відображена у збірці літописних нотаток під назвою «Сводная Галицко-Русская летопись» [7, с. 8] та доповненнях до неї [6, с. 9], в яких, зокрема, розкривалося становище Церкви та описувалися унійні процеси в західноукраїнських єпархіях, давався перелік братств, аналізувалися братські пом'яники, простежувалася боротьба братств із митрополитами, єпископами та рядовим духовенством. Слід зауважити, що опублікований матеріал «Сводной Галицко-Русской летописи» є надзвичайно невпорядкованим, тому й важко його згрупувати та дати адекватну оцінку доробку історика. На своєрідність методологічних засад праці та її істотні недоліки вказував уже В. Антонович. Дослідник

критикує важкий стиль, недосконалу систему викладу матеріалу, надмірне цитування почасти застарілої та випадкової літератури, прогалини у відомостях [1]. І. Франко зазначав, що якби забрати з праці непотрібні матеріали, переписані А. Петрушевичем з уже відомих публікацій, то залишилися б три-чотири аркуші нових джерел. На думку вченого, цей твір – це швидше збірка виписок, нотаток і матеріалів, які мали б прислужитися до написання великої синтетичної праці, зокрема історії Галицької Русі [10]. Недоліком цієї праці, як слушно стверджує М. Капраль, стало те, що автор “розчинив” факти з минулого українців XVII–XVIII ст. у своєрідній симбіозній мегаісторії Галичини [2, с. 27]. Натомість, дослідники, які стояли на русофільських позиціях, позитивно характеризували, інколи навіть заідеалізовано, його наукову діяльність [3, с. 11].

Сучасні історики схильні розглядати науковий доробок А. Петрушевича комплексно, підкреслюючи значний арсенал наукових досліджень, багатий на використання різноманітних галузей історичного знання. На їхній погляд, збираючи факти, А. Петрушевич прагнув скласти цілісний хронологічний і детальний літопис Галицько-Руської землі у річищі романтичної течії в історіографії [5].

З огляду на це, потрібно підкреслити, що незважаючи на постійне звертання українських та російських дослідників до особи А. Петрушевича, його наукові досягнення ще потребують свого докладного вивчення. Саме така ситуація й зумовила вибір теми нашого невеликого дослідження.

У передмові до “Сводной Галицко-Русской летописи с 1600 по 1700 год” А. Петрушевич пише, що головною метою його праці є розміщення в хронологічному порядку історичних відомостей про руські міста, монастирі, духовенство, окремі руські священнічі роди, архітектуру, культуру, книгописання, руські церковні братства тощо. Водночас дослідник розуміє, що чимало фактологічного та джерельного матеріалу розкидано і розпорошено у численних актах і рукописних пам'ятках, що значно утруднює їх систематизацію та вивчення [7, с. 2].

Історія Львівського ставропігійного братства займає чи не найбільше місця у дослідженні автора. На його думку, отримання у 1600 р. Львівським ставропігійним братством уставних грамот від царгородського патріарха Матвія започаткувало новий виток у посиленні гонінь з польського боку [7, с. 8]. Львівське братство, веде він далі, протягом тривалого часу було взірцем у діяльності всіх братств. Улітку 1590 р. на соборі в Бересті статут Львівської ставропігії був розданий та розісланий усім братствам Київської митрополії. 1591 р. статут передано братству у Городку, 1609 р. – у Новому Константинові [7, с. 36], а 1668 р. – у Бересті. Самі ж церковні братства, на переконання А. Петрушевича, слугували оплотом проти окатоличення Русі [7, с. 596].

На підставі багатьох документів та літератури, історик висвітлює генезу й обставини відкритого переходу до унії Інокентія Винницького (1691 р.) та Йосифа Шумлянського (1700 р.), описує боротьбу Львівського церковного братства з єпископами Г. Балабаном [7, с. 16], Й. Шумлянським [7, с. 598] та ін.

Аналізуючи постать Й. Шумлянського, А. Петрушевич відзначає його енергійність, наполегливість, політичну та пастирську діяльність. Так, 1688 р. польський король Ян III надає Шумлянському привілей на заснування власної друкарні, яка у 1690 р. продана Львівському братству за 5000 зл. Окремо дослідник звертається і до характеристики видань з друкарні Шумлянського [7, с. 359]. У

1694 р., як інформує він, єпископ Й. Шумлянський в інтересах унії розпочинає практику проведення диспутів між греко-руськими та римськими богословами у приміщенні Успенської Ставропігійної церкви у Львові. Братство виступило проти цього і, з допомогою щедрих подарунків королю та єпископові, зуміло добитися заборони диспутів.

Простежуючи боротьбу Львівського братства за братську церкву Успення Пресв. Богородиці, А. Петрушевич повідомляє, що для того, щоб не віддати її уніатам, братчики вирішили відправляти службу в малому храмі. У 1701 р. братство домоглося свого виведення з підпорядкування львівського єпископа, а в 1702 р. відмовилося давати єпископові щорічну плату в сумі 2000 зл. – через те, що він прийняв унію [8, с. 14]. Лише 1708 р. Й. Шумлянський зумів підкорити собі Львівське ставропігійне братство, але взамін був змушений пообіцяти припинити власне книгодрукування при монастирі Св. Григорія [8, с. 40]. У 1707 р. Й. Шумлянський купив у Львівського ставропігійного братства кам'яницю Ісаровичівську, яка розташовувалася навпроти Успенської церкви. 1708 р. цей дім переходить римській курії і та засновує тут школу для дітей вірменських та руських католиків [8, с. 44]. З примиренням із Й. Шумлянським і визнанням унії Львівське ставропігійне братство поступово починає занепадати [7, с. 11].

Вивчаючи листування графа О. Хоткевича з львівськими братствами у справі львівського міщанина і братчика Влаха Галицького, А. Петрушевич доходить висновку, що на 1605 р. львівські братчики засідали в єпископському суді для вирішення сімейних справ [7, с. 28–29].

Спеціальну увагу автор звертає на персональний склад львівського братства. При цьому дослідник не тільки наводить їхні імена, соціальний та майновий статус, але й коротко характеризує їхню діяльність. 1600 р. до братства вписався Іван Ключ. У жовтні 1603 р. братчик Лаврентій Древицький записує на братську школу й церкву частину з маєтків Хусів та Шпиколоси [7, с. 18]. У 1604 р. ректором братської школи став І. Борецький, а вчителем – Федір Сидорович, який отримував щорічну плату в 5 зл. [7, с. 27]. На початку 1607 р. львівські братчики священник Федір, С. Луцький, Л. Бортникович брали участь у похоронах єпископа Гедеона Балабана. У 1610 р. до братства вписалися Тітіана Малинська та Домна Анна Могиляка [7, с. 40]. 18 травня 1664 р. Анна Могилянка Потоцька відібрала у братства три скрині грошей, які залишив тут на сховок Петро Могила. При цьому вона подарувала братству рукописне Євангеліє, яке було оцінено в 1300 червінців. Окремо А. Петрушевич подає опис родоводу і долі Анни Полоцької та її дарів [7, с. 141]. У 1622 р. до Львівського ставропігійного братства вступив П. Сагайдачний з усім козацтвом. Серед інших братчиків А. Петрушевич виділяє Г. Губку (1619 р.) [7, с. 54], Г. Ланкиша (1638 р.), М. Алвіза (1638 р.), О. Прокоповича (1638 р.), К. Мезанета (1638 р.) [7, с. 84], П. Кунашевича (1674 р.) [7, с. 177], Миколу Красовського (помер 1699 р.) [7, с. 264], дидаскала К. Ставровецького (1616 р.) [7, с. 275], К. Корятка (1603 р.), І. Мазареллі (1670 р.), старшого братчика і новгородського підчашія Ф. Папару (1730 р.), Ю. Єльясевича, А. Демяновича (1730 р.) [8, с. 112], І. Папару (1752 р.), Ф. Папару (1712–1730 рр.), Г. Папару (1695) [9, с. 438] тощо. Заслугою автора стало й те, що він у своєму дослідженні неодноразово звертався до братських пом'яників Львівського ставропігійного братства (1619 р. [7, с. 58], 1639 р. [7, с. 85], 1681 р.

[7, с. 201], 1695 р. [7, с. 249–252], 1650 р. (пом'яник церкви Параскеви) [7, с. 306], 1730 р. [8, с. 113], 1743 р. (пом'яник церкви Пресвятої Діви Марії) [8, с. 163–164]), здійснював археографічний опис джерела, з'ясовував їхній зміст та іменні розписи.

А. Петрушевич подає ряд вісток про майнове становище, культурно-освітню та меценатську діяльність Львівського братства. У жовтні 1603 р. Л. Древинський на братство записав частину свого майна. У 1619 р. братчик Г. Губка на братський шпиталь виділив 36 зл. При вступі до Львівського ставропігійного братства козаки та П. Сагайдачний записали на місцеву школу 250 талерів. 1638 р. львівські братчики купили до церкви великий срібний хрест, а 1641 р. при братській церкві Успення Пресв. Богородиці, за сприяння братчика Г. Лангиша, засновано жіночий монастир. Під час втечі із міста, війська Яреми Вишневецького забрали у братства 27 398 зл., 15 гр. У 1691 Львівське ставропігійне братство, на прохання Й. Шумлянського, надає Перегінському монастиреві церковні книги, а в 1699 р. на ремонт церкви в Крилосі виділяє 2000 зл. У Кам'янець-Подільський братство відправляє велику кількість посуду, 12 ікон та церковні книги.

Окрім Львівського ставропігійного братства, автор звертався до історії, персонального складу, братських пом'яників і статутів численних міських та сільських братств Галичини, Волині й сусідніх теренів. Заснування братства у Більську А. Петрушевич відносить до 1594 р., а в Могилеві – до 1597 р. [7, с. 596]. Під 1601 р. дослідник фіксує братство при церкві Преображення Господнього в Любліні, перераховує його членів та відзначає, що усі дворяни Волинської землі зобов'язувалися захищати братство перед католиками [7, с. 397]. Під 1611 р. автор говорить про існування братства при церкві Св. Духа у Вільно (створене 1592 р.) та коротко зупиняється на діяльності братської друкарні. 1612 р. у Мінську, при місцевому Петропавлівському монастирі, як стверджує автор, з метою захисту грецького обряду та руського народу 52 братчиками було засноване церковне братство [7, с. 273]. Згодом, без жодних коментарів, він пише, що братство у Мінську виникло ще в 1592 р. [7, с. 596]. 1610 р. в Тернополі відбулися вибори старшини місцевого братства. Старшими братчиками обрано С. Григоровича та М. Злотника. До них братство очолював Г. Присяжний [7, с. 39].

28 квітня 1630 р. єпископ Єремія Тисаровський затвердив статут, наданий патріархом Антіохієм церковному братству при церкві Св. арх. Михаїла в м. Янів, що біля Львова [7, с. 466]. У 1633 р. при церкві Св. Онуфрія у Львові засновано молодше церковне братство, яке у своїй діяльності підпорядковувалося Львівській ставропігії. З лютого 1645 р. братство затвердив Петро Могила [7, с. 476]. Під 1641 р. А. Петрушевич фіксує братства у Кам'янці-Подільському, Бережанах, Рогатині (священик Симеон), Чернівцях, Межибожому, Скалі, Голих Горах, Щирці (2 липня 1717 р. єпископ Ф. Шептицький затвердив статут братства при церкві Різдва Пресв. Богородиці), Жовкві (1694 р. Й. Шумлянський надав артикули братству при храмі Різдва Христового; під цим же роком автор подає й каталог місцевих братчиків) [7, с. 383]. У Львові діяли братства при церквах Св. Онуфрія, Богоявлення, Благовіщення, Параскеви П'ятниці. На 1646 р. братства існували у Сокалі та Любачеві [7, с. 90, 100]. 15 грудня 1665 р. львівський єпископ Афанасій Желібовський спеціальною грамотою дозволяє заснувати Святомиколаївське братство у м. Миколаїв, біля Львова. 14 серпня 1717 р. грамоту підтвердив Афанасій

Шептицький. А. Петрушевич при цьому підкреслює, що копії цих двох грамот перебувають у його архіві [7, с. 323].

26 жовтня 1669 р. Й. Шумлянський дає дозвіл на створення молодшого братства при церкві Св. Трійці у Тернополі [7, с. 330]. У грудні 1670 р. перемишльський єпископ Г. Гошовський надає уставну грамоту Святоїллінському братству в Перемишлі. 2 грудня 1670 р. Й. Шумлянський фундує в Куликові при церкві Пресв. Богородиці молодше братство та видає спеціальну грамоту [7, с. 608]. 1674 р. у Львові засновано монастир Св. Івана Богослова, а також братство, старшим братчиком якого вибрано П. Кунашевського. 9 липня 1704 р. перемишльський єпископ Г. Винницький надає церкві Св. Михайла на передмісті м. Комарно братський устав та дозвіл на фундацію храму [8, с. 25]. 1724 р. у Вишні при церкві Преображення Господнього виникло молодше братство [8, с. 98]. Під 1727 р. А. Петрушевич фіксує братство при церкві Св. Григорія в м-ку Динів та його старшого братчика А. Врублицького [8, с. 104–105]. У червні 1735 р. А. Шептицький засновує братство при храмі Різдва Пресв. Богородиці у Кам'янці Струмиловій, на прохання В. Храпковича, І. Дудкевича, І. Давидовича, М. Нидзи та В. Затхя. На квітень 1737 р. на передмісті Бузька при церкві Параскеви існувало братство чисельністю в 25 осіб. У пом'янику місцевого братства занотовано ще 34 імені [8, с. 126–138].

Маємо вістки про існування сільських церковних братств. Так, візитаційний протокол від 4 квітня 1723 р. фіксує при церкві с. Махновець братство [8, с. 97]. У 1727 р. братство при храмі Покрови Пресв. Богородиці в с. Головчани приймає на священство Петра Левицького, позаяк попередній священник Симеон Чайковський через старість уже не міг виконувати свої душпастирські обов'язки. У 1742 р. братство при церкві Воздвиження Чесного Хреста у с. Дев'ятники отримує статут від перемишльського єпископа Ф. Володковича [8, с. 162]. 15 травня 1749 р. митрополит А. Шептицький в Уневі затвердив артикули братства Св. Параскеви в с. Плугів, що біля Помор'я. У візитації 1758 р. згадуються давні артикули братства при храмі Св. Микити у с. Лежахів [8, с. 183, 209].

Братство у Луцьку. Створення братства А. Петрушевич відносить до 1619 р. та наводить текст його фундаційної грамоти. Її, як зазначає дослідник, підписало 46 осіб, 38 з них поставили власні печатки. Подає автор і імена тих, хто підписав уставну грамоту [7, с. 52–53]. Під 1641 р. автор фіксує луцького братського священника Неофіта Ласковецького. Звертаючись до місцевого пом'яника, А. Петрушевич стверджує, що його записи починаються ще в 1618 р., простежує його зміст, структуру та наводить іменний перелік вписаних [7, с. 186–191]. У 1648 р. до Луцького братства записався Трохим Комарницький. 1691 р. він приймає католицизм, бере ім'я Станіслав та вступає до ордену єзуїтів.

Братство в Рогатині А. Петрушевич наводить також відомості з історії Рогатинського братства, розглядаючи їх у контексті історичного, економічного та культурного розвитку Галичини та Львівського ставропігійного братства зокрема. Відзначаючи роль Рогатинського братства при церкві Різдва Богородиці, дослідник інформує, що в 1627 р. львівський єпископ Єремія Тисаровський окремою грамотою підтвердив статут дочірнього молодшого братства при церкві Св. Духа. 6 травня 1627 р. київський митрополит Ів. Борецький, на прохання делегації з Рогатина, в київській церкві Св. Михайла затверджує установи братству при храмі

Св. Духа [7, с. 457]. Фіксує дослідник на теренах Рогатина і діяльність двох жіночих монастирів – Воскресенського та Преображенського (на Бабиньцькому передмісті й неподалік міста, “під лісом”).

Окремо А. Петрушевич зосереджується на питанні боротьби рогатинських братчиків із засиллям католицизму. Згідно з ним, у спільному листі руського духовенства від 5 квітня 1641 р. на підтримку руської церкви підписався рогатинський священник Симеон, усе місцеве духовенство та члени братства [4].

Під 1638 р. дослідник пише, що в храмі Св. Духа є запис про поховання тут міщанки Анни Іванівни Кучерської (можливо, представниця місцевого братства. – **В. М.**) [7, с. 84]. У жовтні 1668 р. львівський єпископ Й. Шумлянський висвячує в Рогатині пароха для місцевої братської церкви.

Братство в Станіславові (тепер – м. Івано-Франківськ). У місті А, Петрушевич фіксує два братства, але практично нічого не говорить про їхню діяльність. Під 1682 р. автор нотує братський пом’яник церкви Воскресіння Христового. А. Петрушевич зазначає, що збереглося лише 40 аркушів пом’яника та подає перелік вписаних братчиків. Напис у церкві Введення Пресв. Богородиці від 6 травня 1674 р. повідомляє, що місцеве братство фундувало до церкви келих. Старшими братчиками на той час були П. Юрасевич, Григорій (молодший), брат Федір, а маршалком при храмі – Злотичен [7, с. 178].

Підсумовуючи доробок ученого, слід підкреслити, що, попри вказані вади жанру і методу, зібраний істориком фактологічний і джерельний матеріал приніс користь у вивченні церковної історії в подальшому: науковці ХХ ст. використовували цей потенціал для більш об’єктивного й повного відтворення особливостей, тенденцій та характерних рис братського руху в XVII–XVIII ст.

1. Антонович В. [Рец. на:] Сводная Галицко-Русская летопись с 1700 до конца августа 1772 года... Составил А. С. Петрушевич / В. Антонович // Киевская Старина. – 1888. – Т. XXI. – С. 45–52.
2. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль. – Львів, 2003. – С. 27.
3. Королько А. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2002. – 20 с.
4. Менько В. Церковні братства Рогатина у світлі історіографічних досліджень / Василь Менько // Історія релігій в Україні: Наук. щорічник. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 483–489.
5. Педич В. Історична школа М.Грушевського у Львові (1894–1914) / Василь Педич. – Івано-Франківськ: Б. в., 1997. – 208 с.
6. Петрушевич А. Дополнения ко Сводной Галицко-Русской летописи с 1600 по 1700 год / Антін Петрушевич. – Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1896. – Ч. I. – 4+III+939 с.
7. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 год / Антін Петрушевич. – Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1874. – Т. 1. – 700 с.
8. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1700 до конца августа 1772 г. / Антін Петрушевич. – Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1887. – 15+329 с.
9. Петрушевич А. Дополнения к Сводной Галицко-Русской летописи с 1700 по 1772 г. / Антін Петрушевич. – Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1897. – Ч. 2. – 525 с.

10. Франко І. Антін Петрушевич (Ювілейна сільветка) / Іван Франко // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. XIII. – Кн. 3. – С. 172–185.

SUMMARY

Vasyl' Men'ko

CHURCH FRATERNITIES OF GALICHINA AND VOLINI OF THE XVII – XVIII IN RESEARCHES o. ANTIN PETRUSHEVICH (ON EXAMPLE OF “SVODNOY GALITSKO-RUSSKOY LETOPISI”)

Scientific reserve of Antin Petrushevich is analysed in the study of church fraternities of Kievan mitropolii on the pages of “Svodnoy Galitsko-russkoy letopisi”. Historiography of problem is reflected, certainly leading directions of historiography reflection of scientist, the consonantness of історико-наукових looks of scientist is traced to the general theoretical options of European historiography of middle of XIX-border of XX item.

Keywords: fraternities, church, Kievan mitropoliya, bishop, regulation.

Микола Михайлуца,

*доктор історичних наук, завідувач кафедри українознавства
Одеського національного морського університету*

КАТОЛИЦЬКА МІСІЯ І ВІЗИТ МОНСЕНЬОРА КАСУЛО ДО ОДЕСИ ("ТРАНСІСТРІЯ". 1941—1944 pp.)

Присвячено діяльності католицьких місіонерів на окупованих румунами теренах "Трансїстрії" в роки Другої світової війни та візиту папського нунція монсеньора Касуло до Одеси у квітні 1943 р.

Ключові слова: окупація, Трансїстрія, Ватикан, Католицька місія.

Малознаною сторінкою історії релігійного життя в роки Другої світової війни є діяльність Католицької місії в окупованій румунами території між Дністром і Південним Бугом ("губернаторство Трансїстрія") та її зв'язки з Ватиканом, підкріплені відвідинами папським нунцієм м. Одеси у квітні 1943 р.

Обраній нами для дослідження темі в релігієзнавчій літературі присвячено незаслужено мало уваги. Трагедійні відносини каральних органів СРСР і католицького духовенства в період після визволення Півдня УРСР описував Ю. Данилюк у статті, надрукованій у збірці "Церква як об'єкт уваги спецслужб". Про передумови історії та безпосередньо місіонерську працю Католицької місії на теренах Південної України в 40-х роках XX ст. йдеться у статті І. Поїздник [8, с. 260–264]. Коротко згадується трансїстрієське життя католицьких священиків у книзі французького історика А. Венгера "Rome et Moscou. 1900-1950" [3]. До речі і в румунській історіографії, принаймні нам відомій, це питання доволі дискусійне і маловивчене. У дискусіях щодо проблем румунського православ'я та румунського католицизму в часи Антонеску активну участь беруть А. Габор, А.-Н. Петку [4, р. 13–16].